

Prof. Dr. TURHAN BAYTOP
İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi

TÜRK ECZACILIK TARİHİ ARAŞTIRMALARI

Türkiye'de Eczacılık Öğretiminin 150. Yılı

İstanbul - 2000

ECZACI/Mayıs 2003/Özel Sayı/sayfa 5

TÜRKİYE'DE ECZACILIK ÖĞRETİMİ'NİN 150. YILI^(*)

Osmanlı imparatorluğu döneminin ilk devrelerinde, hekimlik gibi, eczacılık da bir usta yanında bir süre çalışılarak öğrenilen bir sanat idi. Yani bu dönemde eczacılar da, diğer meslek mensupları gibi, usta-çırak yöntemi ile yetişiyorlardı.

Bu dönemde ilaçlar hekimler veya aktarlar tarafından hazırlanıyordu. Deneyimsiz ve cahil hekim ve aktarların bulunması halk sağlığı bakımından büyük bir tehlike meydana getiriyordu. Bu nedenle cahil hekim ve aktarlara iş yaptırılmasını yasaklayan birçok ferman bulunmaktadır. 1581 tarihli bir fermanla aktar kethüdası ve yiğitbaşları tarafından dükkân açmasına izin verilmeyen kişilere iş yaptırılmaması İstanbul kadısından istenmektedir(1).

Bugünkü anlamda eczaneler memleketimizde XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'da açılmaya başlamıştır. Kırım Savaşı (1854) sırasında Avrupa devletleri orduları ile birlikte İstanbul'a gelen yabancı uyruklu hekim ve eczacılardan bir kısmının İstanbul'da kalmaları hekim ve eczacı dükkânlarının artmasına neden olmuştur. Bu harp sırasında orduları ile birlikte İngilizlerin 448, Fransızların ise 450 hekim göndermiş olmaları (2,3) yabancı ordular ile İstanbul'a gelen sağlık ile ilgili kişilerin miktarı hakkında bir fikir verecek niteliktedir.

1860 yıllarında İstanbul'un Avrupa yakasında 50 kadar (4), Asya yakasında (Üsküdar) ise 12 kadar (5) eczane bulunuyordu. Bu eczanelerin sahiplerinin tümü müslüman olmayan kişilerden meydana geliyordu. Bu kişiler Avrupa (bilhassa İtalya ve Fransa) ülkelerindeki eczacılık okullarından diplomalı veya çıraklıktan yetişmişlerdi.

MEKTEB-İ TIBBİYE-İ ADLİYE-İ ŞAHANE (École Impériale Militaire de Médecine):

Memleketimizde "Eczacılık öğretimi" 1839 yılında kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de açılan "Eczacı sınıfı" ile başlamıştır.

Hekimbaşı Abdülhak Molla (1786-1853)'nin tıp öğretimini çağdaşlaştırmak amacıyla Viyana'dan Dr. Charles Ambroise Bernard, Dr. Jacques Neuner ve Eczacı Antoine Hoffmann gibi tıp mensuplarını İstanbul'a davet etmesi ve bu kişilerin 15.12.1838 tarihinde İstanbul'a gelmeleri ile yeni bir dönem başlamıştır. Yabancı hocaların denetiminde kurulan yeni tıp öğretim kurumuna Galatasaray semtindeki İçoğlanlar Sarayı tahsis edilmiş ve Mektep 14 Mayıs 1839 günü, Sultan Mahmud II.'nin bir konuşması ile öğretime başlamıştır(8).

(*) Baytop, T. (ed.):Türkiye'de eczacılık öğretiminin 150. yıldönümü 7, İstanbul (1989).

Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane (École Impériale Militaire de Médecine) ismini alan bu müessesede öğretim dili 1870 yılına kadar Fransızca olmuştur. 2 Kasım 1839 tarihli Tanzimat-ı Hayriye fermanı uyarınca Mektep'e müslüman olmayanlar da girme hakkını elde etmişlerdir.

Bu Mektep'de, aşağıda gösterilen şekilde, 2 BÖLÜM ve 3 SINIF bulunuyordu (6).

- 1- HAZIRLIK BÖLÜMÜ (Section préparatoire) 4 yıl
- 2- TIP BÖLÜMÜ (Section médicale) 6 yıl
 - 1- Eczacı sınıfı (Classe de pharmacie) 3 yıl
 - 2- Cerrah sınıfı (Classe de chirurgie) 3 yıl
 - 3- Ebe sınıfı (Classe des sages-femmes)^(*)

Bu Mektep'e Rüştüye (Orta okul) mezunları alınıyordu(7). Toplam öğretim süresi 10 yıldır (Hekimler için). İlk 4 yıl lise öğretimine karşılık olan dersler (Türkçe, Arapça, Fransızca, Kozmoğrafya, Aritmetik, Matematik, Tarih ve Coğrafya) veriliyor ve meslek öğretimi 5. yıldan itibaren başlıyordu. Meslek bölümü hekimler için 6 yıl, eczacı, cerrah ve ebeler için 3 yıl sürüyordu. Öğrenciler ilk dönemlerde tamamen yatılı idi ve her türlü gereksinimleri Devlet tarafından karşılanıyordu.

1850 yılında bu mektebin hazırlık bölümünde 225, Tıp bölümünde 79, Eczacı sınıfında 13 ve Cerrah sınıfında 35 olmak üzere toplam 352 öğrenci kayıtlı bulunuyordu (6).

Bu Mektep; botanik bahçesi, kitaplık, fizik ve kimya laboratuvarları, Zooloji ve Jeoloji koleksiyonları, Merkez eczanesi vs. gibi botanik bahçesinde de, zengin bir tıbbi bitkiler koleksiyonu bulunuyordu (10).

Bu Mektep'te eczacı ve cerrah sınıflarının açılış tarihi tartışmalıdır. Bu konuda A.S. Ünver şu bilgiyi vermektedir(11).

"Eczacılar çıraklık ederek yetiştikleri halde 1259 (1841)den itibaren Mekteb-i Tıbbiye'de bir eczacı sınıfı açılmıştır".

O.Ş. Uludağ eczacı sınıfının açılışı için verilen 1259 (1841) tarihinin doğru olamayacağını belirttiikten sonra aşağıdaki bilgileri vermektedir (12).

(*) Ebeler için dersler Türkçe olarak yapıyordu.

"Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane 14 Mayıs 1839 da açılmıştır ve Bernard bu tarihten itibaren tedaris mes'uliyetini üzerine almıştır. Eczacı sınıfının hangi günde kurulduğunu bilmiyorsak da Tıbbiyenin kuruluş senesinde tesis olduğuna hükmetmek için elimizde birçok sebepler vardır.

Bu noktada Prof. Süheyl Ünver'in 1951 Ekim ayında çıkan Farmakoloğ dergisinde yazdıklarını da hatalı görürüz. Muhterem Prof. (Eczacılar çıraklık ederek yetiştikleri halde 1259 (1841)den itibaren Mekteb-i Tıbbiye de eczacı sınıfı açılmıştır) demesini vak'alara uygun bulmuyoruz.^(*)

Kezalik yazının ilk satırında naklettiğimiz üzere eczacı sınıfının 1843 te açıldığı havadisi de hakikat olmamak lazımgelir. Çünkü şimdi zikredeceğimiz hakikat, eczacı sınıfının gerek bu tarihten, gerekse Süheyl Beyin bildirdiği zamandan önce mezunlar verdiğini gösterecektir.

Askeri Tıp okulunun ilk adı olan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin, kaydettiği talebe ve yetiştirdiği doktor ve eczacılar hakkında muntazam kayıtlar vardır. Biz bunlardan faydalanarak ilk eczacımızın kim olduğunu ve hangi tarihte eczacı sıfatını kazandığını en doğru olarak bulmanın mümkün olduğunu düşündük ve bu defterleri bir daha karıştırdık. Gördük ki ilk eczacımız 1256 (1840) ta yetişmiştir.

Bu sene içinde Ahmed Mustafa ve Kadri Süleyman adlarında iki zat eczacılık diploması olarak hükûmetçe tanzif olunmuşlardır. O halde bunların mektebe giriş ve çıkış tarihleri üzerinde durabiliriz.

Ahmed Mustafa efendi, mektebe 1243 senesi Şaban ayında (1828 Mart) girmiştir. Bu tarih Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin açılışından on bir sene önce 14 Mart 1827 de açılan Tıbhane'nin ikinci senesini gösterir. O halde Ahmed Mustafa efendi Tıbhane açıldıktan bir sene sonra buraya girmiş ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin açıldığı vakit tıp tahsiline devam etmeyerek eczacı sınıfına geçmiştir".

"Ahmed Mustafa Efendi'nin eczacı olarak mektepten çıkışı 10 Ramazan 1256'dır. Bu kayıt Askeri Tıp Okulu'nun kütüğünden çıkarılmış olmakla tam hakikati ifade eder. Zikrettiğim tarih, benim hesabıma göre, kullandığımız takvim ile 7 Kasım 1840 gününe tesadüf eder."

"Eğer tarihin ay ve gün gibi teferruatı düşünülmez ise kat'i olarak diyeceğiz ki ilk eczacımız 1840'ta mektepten çıkmış ve vazife almıştır. Bu takdirde Prof. Süheyl Ünver'in etüdünde gösterilen tarihlerin hakikat olmadığı meydana çıkar."

1840 yılında eczacılık diploması alan öğrenciler 1827 yılında açılmış olan Tıbhane-i Amire (Devlet Tıp Mektebi) den naklen gelen eski tıp öğrencileridir. Bunlar 1839 yılında gerçekleşen

(*) Prof. Süheyl Bey, bu cümlesi ile yalnız eczacı sınıflarının kuruluşu tarihi hakkında yanılmakla kalmıyor, 1259 tarihinin 1841 olduğunu söyleyerek ikinci bir zuhule düşüyor. 1259 senesi ister Rumi ister Hicri olsun karşılığı 1843'tür. (Dr. O.Ş. Uludağ, aynı yayın).

ECZACILIK ZEMİNİ

ECzacılık mesleği üyeleri arasına katıldığım bu andan itibaren hayatımı insanlık hizmetine vakfedeceğime,

Sanatımı hakkaniyetle icra edeceğime ve bilgilerimi insanlık aleyhine kullanmayacağıma, mesleğim dolayısıyla öğrendiğim sırları saklayacağıma,

Şastanın sağlığını baş kaygım olarak telakki edeceğime,

Meslekdaşlarıma saygı göstereceğime,

Düşkünlere her hususta gözeteceğime ve onlara yardım edeceğime,

Din, milliyet, ırk, parti ve sosyal sınıf farklarının vazifemle vicdanım arasına girmesine müsaade etmeyeceğime,

Şocalarıma karşı hürmet ve minnettarlığı ömrüm boyunca muhafaza edeceğime,

Yolumum de Şerefim Üzerine Zind Üzerim.

ANKARA ECZACI ODASI

425 08 07 (Santral)
425 42 96 (Faks)

111 Aysun NAGAŞ

☞ Randevu talepleri

112 G. Sidal TOKSÖZ

☞ Nöbet işlemlerinin düzenlenmesi
☞ TEB Yardımlaşma Sandığı kredilerinin takibi
☞ Nöbet kartlarının düzenlenmesi
☞ Eczacı kimliklerinin düzenlenmesi

115 Firuze ULUSOY

☞ AEO İktisadi İşletmesi ve diğer muhasebe işlemleri

120 Ecz. Sibel ÖZER

☞ Evrak takibi
☞ Oda kayıt belgelerinin hazırlanması
☞ Bülten

121 Ecz. Meltem ERGUN

☞ Kurumlar ve reçetelerle ilgili problemler
☞ Yatan hasta reçete dağıtımı
☞ Bülten ve dergi

122 Uzm. Ecz. Ayşın OCAK

☞ Üyelik işlemleri
☞ Eczane açılış, kapanış ve nakil işlemleri
☞ Eczanenin açılış aşamasında muvazaa dosyalarının hazırlanması
☞ Kurum eczacılarının üyeliklerinin kontrol edilip evraklarının tasdiki
☞ MSM reçeteleri ile ilgili hususlar

123 Ecz. Nilsun PLASE, Ecz. Barış Özgün PEHLİVAN

Ecz. Özgür ATİK, Ecz. Uygur ŞİMŞEK

124 Ecz Burak SAYOĞLU (gece), Ecz. Mesut ÜNAL (gece)

☞ Kan ürünleri ve faktör reçetelerin dağıtımı ve diğer bütün işlemler

130 SİZLER İÇİN ÇALIŞIYORLAR...

iki mektebin birleştirilmesi sırasında tıp öğretimine devam etmek istemeyen (veya yapılan imtihan sonucu tıp öğretimine devam edemeyecekleri anlaşılan) öğrenciler olup, eczacı sınıfına aktarılmışlardır (13).

1840 yılından sonra 1843 yılına kadar eczacı mezunu yoktur (14). Bunun sebebi 1839 yılında doğrudan doğruya eczacılık öğretimine başlayan yeni öğrencilerin, öğretimi tamamlamak için, 3 yıllık bir süreye ihtiyaçlarının bulunmasıdır.

Yukarıda sıralanan bilgiler dikkate alındığında memleketimizde eczacılık öğretiminin Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane (École Impériale Militaire de Médecine) de açılan "Eczacı sınıfı" (Classe de pharmacie)'nda 1839 yılında başladığını ve bu yıl eczacı sınıfına yazılan öğrencilerin 1843 yılında eczacılık diploması ile mezun olduklarını kabul etmemiz gerekir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye uzun süre yalnız yatılı asker öğrenci alınmış ve buradan mezun olanlar orduda görev yapmışlardır. 1858 yılından itibaren eczacı sınıfına "Harici" ismi altında sivil ve gündüzlü öğrenci alınmaya başlamıştır (15). Buradan mezun olanlar sivil eczacı olarak devlete 5 yıllık bir mecburi hizmet yapar ve sonra istedikleri gibi serbest olarak çalışırlardı (16). 1893 yılında Askeri mektepler Nazırı Zeki paşa (1849-1914)'nın emriyle harici olarak devam eden öğrenciler Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane'nin eczacı sınıfına aktarılmışlardır (16).

1861 tarihli nizamname (1863 yılında yürürlüğe girmiştir) (17) nin 30 ve 31 maddeleri "İspençiyar şakirdi" (Eczacı öğrencisi) ile ilgili hükümler taşımaktadır. Bu maddelere göre eczacı olmak isteyenler önce Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'deki özel deftere "İspençiyar şakirdi" olarak isimlerini yazdırmaları gerekmektedir. Eczanelerde şakirtlik 5 yıldır. Bunun 3 yılı mektebe başlamadan önce yapılır. 3 yıllık birinci stajı tamamlayanlar Fransızca ve ilm-i hesap'dan imtihan edilir. Başaranlar mektebe devam ederler ve bu sırada da ikinci dönem olan 3 yıllık stajlarını yaparlar^(*). Mektep imtihanlarını başarı ile veren ve 6 yıllık stajı tamamlayanlara Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den "Eczacı ustası" diploması verilir.

Nizamnamede belirtilen 6 yıllık şakirdlik şartına bazen tam olarak uyulmadığı ve bu durumun da eczacılığın gerilemesinin nedenlerinden biri olduğu ileri sürülmüştür (18).

İlk yıllarda "Eczacı sınıfı"na çok az kişi kayıt olmuştur. Bu nedenle mezun sayısı da sınırlı kalmış ve mezun olan eczacılar ordunun ihtiyacına bile yeterli olmamıştır. 1850 yılında bu sınıfta toplam 13 öğrencinin bulunması (6) konuyu açıklayacak niteliktedir.

Mektep'ten yeteri kadar eczacı mezun olmaması nedeniyle sivil eczacı genellikle çıraklıktan yetişen kişiler ile karşılanıyordu. Çıraklıktan yetişen ve eczacı dükkânı açmak isteyen kişilerin

(*) Bu konuda N.Yıldırım'ın kapsamlı bir çalışması vardır. II.Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye sunulan bildiriler 239, Ankara (1999).

sınavları Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane hocaları arasından seçilen bir jüri tarafından yapılıyor ve başarılı olanlara "Eczacı ustası" olduklarına dair bir "Tezkire" (Permis d'exercice) veriliyordu. İmtihan 1840 (1256 H.) tarihli "Meclis-i Umuru Tıbbiye'nin teşkil ve etibba, cerrah, eczacı ve dişçi ve kabile ve emsalinin suret-i imtihanı ve müteferrikatı hakkında iradeyi mutazammın resmi tebliğ" hükümlerine uyularak yapılıyor ve bu şekilde yetişen eczacılara "2. sınıf eczacı", Eczacı sınıfını veya dış ülkelerde bir eczacı mektebini tamamlayarak "Eczacı diploması" alanlara ise "1. sınıf eczacı" deniliyordu (19). 1861 yılında kabul edilen "Beledi ispençiyarlık sanatının icrasına dair nizamname" uyarınca 1863 yılından itibaren çıraklık yoluyla yetişerek "Eczacı ustası" ünvanı verilme yöntemine son verilmiştir.

Bu Mektep, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane (Sivil Tıp Mektebi) ile birleştirilerek "Tıp Fakültesi" haline getirildiği 1908 tarihine kadar askeri hekim ve eczacı yetiştirmeye devam etmiştir.

Bu Mektep'ten sonra açılarak eczacılık öğretimi veren kuruluşlar şunlardır (16):

İsim	Kuruluş yılı	Kaynaklar
Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane	1867	20,21,22,23
Haydarpaşa Askeri Sağlık Mektebi	1876	20,21,22,24
Merkezi Türkiye Koleji (Gaziantep)	1876	25 ^(*)
Şam Tıbbiye Mektebi (Şam)	1903	20,21,22,26
Eczacı Mekteb-i Âlisi	1908	20,21,22,27

Cumhuriyet dönemi başlangıcında Türkiye’de "Eczacı Mekteb-i Âlisi" (Eczacı Yüksek Okulu) ismiyle, Tıp Fakültesine bağlı, bir tek eczacılık öğretim kurumu bulunuyordu. Bu mektep 1933 Üniversite reformu ile Fen Fakültesine bağlanmıştır. Mektep bu fakülteye bağlı olduğu sırada istenen gelişmeyi gösterememiş ve bu nedenle 1944 yılında tekrar Tıp Fakültesi bünyesine alınmıştır. Yapılan uzun çalışmalar sonunda "Eczacı Okulu" 15 Ocak 1962 tarihli Milli Eğitim Bakanı onayı ile "Eczacılık Fakültesi" haline getirilmiştir (16).

Eczacı Mektebi uzun süre yılda yaklaşık 60 öğrenci alarak öğretimini sürdürmüştür. Bu durumun başlıca nedeni bina ve öğretim kadrosu yetersizliğidir. Bu okuldan mezun olan eczacı miktarının memleket ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olması, büyük bir eczacı açığına sebep olmuştur. Bunun sonucu olarak da birçok şehir ve hastanede eczacı bulunmaz hale gelmiştir.

(*) Antep Merkezi Türkiye Koleji bünyesinde kurulan Tıp Bölümü’nde hekim, eczacı ve dişçi yetiştirilmiştir. T.Baytop: Antep Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü ve Amerikan Hastanesi, İstanbul (1999). yayınlanmamıştır.

Bu durum karşısında bazı özel kuruluşlar Milli Eğitim Bakanlığına başvurarak "Eczacılık Özel Yüksek Okulu" açma izni almışlardır. İlk Eczacılık Özel Yüksek Okulu 1964 yılında "İstanbul Eczacılık Özel Yüksek Okulu" ismiyle İstanbulda^(*) açılmıştır. Bu okulu Ankara, Eskişehir ve İzmir’de açılan okullar izlemiştir. Eczacılık Özel Yüksek Okulları'nın açılış yılları ve buldukları iller aşağıda gösterilmiştir.

1- İstanbul Eczacılık Özel Yüksek Okulu	1964	İstanbul
2- Karataş Eczacılık Yüksek Okulu	1967	İzmir
3- Anadolu Eczacılık Yüksek Okulu	1968	Ankara
4- Ankara Eczacılık Yüksek Okulu	1968	Ankara
5- Efes Eczacılık Yüksek Okulu	1968	İzmir
6- Yakındoğu Eczacılık Yüksek Okulu	1968	İzmir
7- Hastaş Eczacılık Yüksek Okulu	1968	Eskişehir
8- Galatasaray Eczacılık Yüksek Okulu	1969	İstanbul

Bu özel yüksek okullar, İstanbul Eczacılık Okulu'nun öğretim programını uygulayarak eczacı yetiştirmişlerdir. Bu okullar Anayasa'ya aykırı oldukları gerekçesiyle 9 Temmuz 1971 tarih ve 1472 sayılı kanun uyarınca devletleştirilmiştir. Bir süre devlet okulu olarak görev yapan bu okullar 28.3.1983 tarihinde kabul edilen Yüksek Öğretim Kurumları teşkilatı hakkında kanun (Sayı: 2808) uyarınca "Eczacılık Fakültesi" haline dönüştürülmüşlerdir.

Halen Türkiye’de aşağıda isimleri yazılı, 7 Eczacılık Fakültesinde eczacılık eğitimi yapılmaktadır.

- 1- Anadolu Üniv. Eczacılık Fakültesi - Eskişehir
- 2- Ankara Üniv. Eczacılık Fakültesi - Ankara
- 3- Ege Üniv. Eczacılık Fakültesi - İzmir
- 4- Gazi Üniv. Eczacılık Fakültesi - Ankara
- 5- Hacettepe Üniv. Eczacılık Fakültesi - Ankara
- 6- İstanbul Üniv. Eczacılık Fakültesi - İstanbul
- 7- Marmara Üniv. Eczacılık Fakültesi - İstanbul

(*) Bu okul 1964 yılı Ekim döneminde Şişli, Nebiye Elgin sokak 64 numaralı binada (Pilavcı Pasajı'nın bulunduğu bina) öğretime başlamıştır. Sonra Nişantaşı, Güzelbahçe, Büyük Çiftlik sokak No. 6 adresine Eczacı ve Dişhekimliği Okulları için özel olarak yaptırılan binalara geçmiştir.

Türkiyede Eczacılık öğretimi'nin başlamasının 150. yıldönümünde, memleketimizde çağdaş tıp ve eczacılık öğretiminin başlatılmasını sağlayan "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane"nin kurucusu Sultan Mahmud II. (1784-1839), Mektep'in kurulmasında büyük hizmetleri bulunan Hekimbaşı Abdülhak Molla (1786-1853), Mektep'in ilk müdürü Dr. C. A. Bernard (1808-1844) ve ilk eczacılık öğretim üyeleri Eczacı A. Calléja (1806-1893) ve Eczacı G. Della Sudda (1835-1913) yı burada hürmet ve şükranlarımızla anmaktayız.

KAYNAKLAR

- 1- Ahmet Refik (Altınay): On altıncı asırda İstanbul hayatı (1553-1591) 63, İstanbul (1935).
- 2- Durand de Fontmagne, La Baronne: Kırım harbi sonrasında İstanbul 67, İstanbul (1977).
- 3- Scrive, G.: Relation Médico-Chirurgicale de la Campagne d'Orient, Paris (1857).
- 4- Cervati, R. et Sargologo, N.C.: l'Indicateur Constantinopolitain, Guide commercial 216, İstanbul (1868).
- 5- Gazette Médicale d'Orient 13 (3): 34 (1869).
- 6- Gazette Médicale de Constantinople 2 (Juin): 8 (1850).
- 7- Vakayi-i Tıbbiye 1 (Mart) (1849).
- 8- Rıza Tahsin (Gencer): Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye 1: 19 (1328-1912).
- 9- École Impériale de Médecine de Galata-Sérai-Journal de Constantinople et des intérêts orientaux 1 (51): Jeudi, 21 Septembre (1843).
- 10- Bernard, C.A.: Rapport sur les travaux de l'École de Médecine de Galata-Sérai pendant l'année scolaire 1258/59, présenté à Sa Hautesse le 25 Schaban (20 Septembre)-Journal de Constantinople et des intérêts orientaux 1 (52): Mardi, 26 Septembre (1843).
- 11- Ünver, A.S.: Osmanlı Türklerinde hekimlik ve eczacılık hakkında - Farmakoloğ 21 (10): 365 (1951).
- 12- Uludağ, O.Ş.: İlk eczacımız-Farmakoloğ 22 (5): 213 (1952).
- 13- Rıza Tahsin (Gencer): Aynı yayın s. 26.
- 14- Uludağ, O.Ş.: Aynı yayın s. 215.

- 15- Journal de Constantinople No. 963, 27 Nov. 1858 ve No. 965, 4 Dec. 1858.
- 16- Baytop, T. Türk eczacılık tarihi 238, İstanbul (1985).
- 17- Matcovich, A.: De l'illimitation des pharmacies à Constantinople - Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople 1:18 (1879).
- 18- Akestorides, T.: Des causes principales de l'abaissement de la pharmacie à Constantinople- Aynı dergi 1: 167 (1879).
- 19- Baytop, T.: XIX. yüzyılda İstanbul'da eczacılık-Tarih Boyunca İstanbul Semineri, 29 Mayıs-1 Haziran 1988, Bildiri kitabı.
- 20- Baylav, N.: Eczacılık tarihi, İstanbul (1968).
- 21- Şehsuvaroğlu, B.N.: Eczacılık tarihi dersleri, İstanbul (1970).
- 22- Baytop, T.: Türk eczacılık tarihi, İstanbul (1985).
- 23- Maskar, Ü.: Türkiye'de sivil eczacı mektebinin açılışından bugüne kadar geçirdiği safhalara ve son yıllardaki inkişafına toplu bir bakış, İstanbul (1957).
- 24- Özbay, K.: Türk asker hekimliği tarihi ve asker hastaneleri 3:496, İstanbul (1981).
- 25- Barlas, H.U.: Gaziantep tıp fakültesi tarihi ve azınlık okulları, Gaziantep (1971).
- 26- Atasoy, A.R.: Şam Türk tıbbiye mektebi, İstanbul (1945).
- 27- Büyükaksoy, Z.C.: Türk dişhekimliği tarihi, İstanbul (1946).

Makale,
Prof. Dr. Asuman Baytop'un izni ile,
Dergimizde tekrar yayınlanmaktadır.
Kendisine teşekkürlerimizi sunarız.

AEO